

Hoekema). Veel Indonesië dus; een uitzondering vormt Ype Schaafs persoonlijke beschrijving van de start van het Nederlandse protestantse zendingswerk in Afrika. Het verrassende van deze bundel vinden we vooral in de artikelen van Joris van Eijnatten, 'Beschaafd Koninkrijk. Het NZG en de motivering van de zending omstreeks 1800', Chris G.F. de Jong, 'Vrede door het bloed des kruises'. Zendeling J.E. Jellesma's interpretatie van het devies van het Nederlandsch Zendeling Genootschap' en A.Th. Boone, "In het belang van zedelijkheid en recht". J.N. Wiersma (1833-1907) als modernistisch zendeling en hulpprediker te Ratahan (Minahassa)'. De eerste poneert in zijn artikel dat de oprichting van het NZG niet uitsluitend begrepen kan worden vanuit het begrippenpaar piëtisme – Verlichting, maar dat in het bijzonder de relatie godsdienst, politieke orde en innerlijke overtuiging daarin een rol speelt. Hij wijst dat 'innerlijk' aan als de locatie van de publieke godsdienst. Een overtuiging die de oprichters van de NZG ook al hadden; zij waren met deze zienswijze, die de min of meer theocratische structuur van het Ancien régime verwierp, voorlopers in het proces van modernisering. Met zijn ideeën over de motieven van de oprichters van de NZG zet Van E. een wissel om. Waarheen dat kan leiden valt nog niet geheel te overzien, maar maakt wel nieuwsgierig. De Jong draagt een belangrijk artikel bij over de invloed van de Groninger theologie op de negentiende-eeuwse zending. Hij doet dat – tastenderwijs – aan de hand van de arbeid van de zendeling J.E. Jellesma op het eiland Ceram. Het notenapparaat bij dit artikel is zeer instructief; het lijkt mij echter dat D.A. de Groot, broer van de Groninger coryfee Petrus, geen predikant is geweest in Drachten. Hij beleefde zijn gloriejaren in Sneek (noot 64). Eveneens interessant is Boones bijdrage over de moderne zendeling J.N. Wiersma. Hij schetst diens problemen met collega-zendelingen, het bestuur van de NZG en de Nederlandse regering. Het valt op dat in de publicaties van Wiersma nu en dan Gronings gedachtegoed doorschemert. Op blz. 113 van de bundel blijkt dat ook voor hem het zgn. opvoedingsideaal een centraal punt was en dat sluit dan weer aan bij hetgeen De Jong in zijn artikel over Jellesma aanvoert (87). Men kan zich afvragen of op dit vlak beider Friese afkomst een rol heeft gespeeld. In deze provincie was de invloed van de Groninger richting immers sterk en dat bleef hij langer dan elders. De bundel wordt besloten met een kort overzicht van de 'Nederlandse kerkelijke en para-kerkelijke zending na 1945' (J.A.B. Jongeneel). Rest nog te vermelden

dat het geheel wordt voorafgegaan door een verhelderend overzicht van Van den End over de geschiedenis van het Nederlandse zendingswerk gedurende de laatste tweehonderd jaren.

Joris van Eijnatten, *Hogere sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)*. Verloren Hilversum 1998. 768 blz. ill. ISBN 90 6550 585 7. f 120,00
– Lodewijk Winkeler

Wat bezielt iemand om een turf van ruim 700 pagina's te wijden aan de ideeën van Bilderdijk? Van Eijnatten kan het zich, aan het eind van zijn onderneming gekomen, zelf ook niet helemaal voorstellen: 'een ondankbare klager, een egoïst, een hypocriet; hij was bovendien naïef en wereldvreemd en tamelijk contactgestoord.' (p. 698) Of erger nog: 'Heeft hij een gedicht geschreven, een werkstuk vervaardigd, een bijdrage aan de maatschappij geleverd, iets tastbaars gedaan dat ook nu, bijna 200 jaar later, de geesten nog aanspreekt, de gemoederen nog bezighoudt? Nauwelijks. (...) Zijn opstellen en boeken zijn in de vergetelheid geraakt, zijn omvangrijke taalkundige arbeid is volkomen overbodig gebleken, de Geschiedenis des vaderlands altijd al onbruikbaar geacht, de brieven alleen nog geraadpleegd vanwege de achtergrondinformatie die zij verschaffen over correspondentienetwerken en uitgevers. Een groter diskwalificatie van Bilderdijk als intellectueel is nauwelijks denkbaar.' (p. 699-700).

Als ik het boek niet gewoon van voren naar achter had uitgelezen, maar eerst deze conclusies had geraadpleegd, was ik er misschien niet eens aan begonnen. Nu is Bilderdijks ideeënwereld vele pagina's lang aan mij voorbij getrokken: zijn theosofische ideeën, zijn ideeën over moraal (''s Mans moraal was menselijk gezien asociaal en in maatschappelijk opzicht ontstellend elitair', p. 709), zijn wijsbegeerte, zijn opvattingen over poëzie, geschiedenis en religie. Bilderdijk ontleende een groot deel ervan aan anderen, zo laat Van Eijnatten zien. Telkens komen drie elementen terug: het augustinisme, de theosofie (gecombineerd met een quakabbalistische orthodoxie) en het Romeins classicisme. Bilderdijk ontleende zijn opvattingen aan het verleden; hij was aartsconservatief en leefde in een wereld – de term 'ideeënwereld' is uitermate toepasselijke